

Punca Kuasa dan Bidang Kuasa Pegawai Penguatkuasa Agama Islam Berkaitan Enakmen Kawalan Pengembangan Agama Bukan Islam Kepada Orang Islam di Malaysia

Source of Power and Jurisdiction of the Islamic Enforcement Officer under Control and Restrictions of the Propagation of Non-Islamic Religions to Muslim Enactment in Malaysia

Zakaria Yahya, Mohd Al Adib Samuri*

Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia, 43600 UKM, Bangi Selangor, Malaysia. Corresponding author: al_adib@ukm.edu.my

---

Article history

Received: 2018-01-03   Received in revised form: 2018-05-03   Accepted: 2018-06-01   Published online: 2019-02-28

Abstract

According to the provision under Article 11(1) of Federal Constitution, those who professing non-Islamic Religion can practice their belief freely, subject to the restriction that they cannot propagate their belief to Muslims. Meanwhile, Article 11(4) of Federal Constitution gave the authorization to the state in Malaysia to control or restrict the propagation of any religious doctrine or belief among Muslims. In relation to both provisions stated above, triggered an enactment on Controlling and Restricting the Propagation of Non-Islamic Religion to Muslims, which has been legislated since 1980 by the state of Terengganu, and then followed by other states in Malaysia. To date, after 37 years of legislation and introduction of the enactment, all states in Malaysia have gazetted this except Federal Territories of Kuala Lumpur, Pulau Pinang, Sarawak, and Sabah. However, there were only seven out of ten states has gazetted the authority to their Islamic Enforcement Officers to execute the law. The purpose of this article is to give justification about the source of power and jurisdiction of the Islamic Enforcement Officer related to the said Enactment. From 2014 to 2017, twelve (12) Islamic Enforcement Officers has been interviewed structurally and non-structurally in order to obtain related information pertaining to this issue. This study revealed that the respondents (Islamic Enforcement Officers) were not aware about the existence of the said Enactment in their states as well as about the power and jurisdiction that are already in their possession, including when facing any cases in court against the non-Muslim accused. Therefore, the importance of this research is to empower the institution of justice in Malaysia in handling the issues of propagation of the non-Islamic Religion towards Muslims, in corresponding to limit the rights of propagating religion, as provided under the Federal Constitution.

Keywords: Islamic enforcement, shariah criminal law, control of religion enactment, control of the propagation of religion, freedom of religion.

Abstrak

Perlembagaan Persekutuan telah memberikan kebebasan kepada penganut agama selain Islam untuk mengamalkannya, namun demikian tidak boleh mengembangkannya kepada orang Islam sebagaimana melalui Perkara 11(1). Pada Perkara 11(4) pula terdapat kuasa kepada negeri-negeri di Malaysia untuk menggubal undang-undang bagi mengawal dan menyekat pengembangan agama bukan Islam terhadap muslim. Kesenambungan dari perkara tersebut maka wujudnya Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam kepada Orang Islam yang dikenalpasti mula diwujudkan seawal tahun 1980-an oleh kerajaan negeri Terengganu, kemudiannya diikuti oleh negari-negeri lain. Sehingga kini, setelah lebih 37 tahun undang-undang ini diperkenalkan, semua negeri telah mewartakan Enakmen ini kecuali Wilayah Persekutuan, Pulau Pinang, Sarawak dan Sabah. Namun daripada sepuluh negeri tersebut hanya tujuh negeri yang telah memberikan kuasa dan bidang kuasa kepada Pegawai Penguatkuasa Agama melalui pewartaan. Artikel ini bertujuan untuk menjelaskan bahawa punca kuasa dan bidang kuasa bagi PPA berkaitan enakmen ini. Seramai 12 orang PPA agama di 12 buah negeri telah ditemubual secara berstruktur dan tidak berstruktur dari tahun 2014 sehingga 2017 untuk mendapatkan maklumat berkaitan isu ini dan isu lain yang berkaitan. Kajian mendapati bahawa ramai dalam kalangan PPA tidak menyedari tentang kewujudan enakmen ini di negeri mereka dan bidang kuasa yang mereka miliki, termasuk terhadap tertuduh yang bukan Muslim. Kajian ini penting bagi memperkasakan institusi peradilan Islam di Malaysia dalam menangani pengembangan agama selain Islam terhadap Muslim, selari dengan limitasi hak kebebasan beragama yang ditetapkan oleh Perlembangan Persekutuan.

Keywords: Pegawai penguatkuasa agama, jenayah syariah, enakmen kawalan agama; kawalan pengembangan agama, kebebasan beragama

1.0 PENDAHULUAN

Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam kepada Orang Islam (selepas ini disebut 'Enakmen Kawalan') seringkali dihujahkan tidak sesuai diletakkan di bawah bidang kuasa Pegawai Penguatkuasa Agama (PPA) kerana berbeza prosedur kerja dengan pihak polis dan kes ini dibicarakan di mahkamah sivil bukannya mahkamah syariah (Norliah Sajuri, 2017). Keadaan ini boleh menyukarkan kerja-kerja proses pra-perbicaraan dalam bidang kuasa mahkamah sivil, kerana prosedur kerja PPA untuk mahkamah syariah sahaja. Tambahan pula kes ini dibicarakan melalui proses pembuktian di mahkamah sivil tertakluk kepada Akta Keterangan 1950 dan bukan Enakmen Keterangan Mahkamah Syariah (Norhafilah Musa, 2007). Bagaimana pun, Dewan Undangan Negeri Terengganu dan Selangor telah mengeluarkan warta pada tahun 1986 dan 1999 yang memberikan kuasa dan bidang kuasa pada PPA berkaitan Enakmen Kawalan ini.

Antara kes yang pernah menjadi kehangatan berkaitan dengan Enakmen Kawalan ini adalah apabila seorang wanita Melayu telah dibaptiskan di sebuah gereja di Kuala Lumpur pada tahun 2011 (Abdullah Wahab, Muhammad Apendy Issahak & Yesliza Yakimir Abdul Talib, 2011). Akan tetapi, tindakan tidak boleh diambil terhadap beliau dan mereka yang terlibat kerana di Wilayah Persekutuan masih belum wujud undang-undang bertulis yang mengawal agama bukan Islam terhadap orang Islam. Kes ini menggambarkan kepentingan undang-undang bertulis untuk mengawal kes seperti ini daripada berlaku lagi. Namun begitu, undang-undang bukanlah penyelesaian yang mutlak dalam isu ini. Contohnya, apabila PPA Jabatan Agama Islam Selangor telah membuat pemeriksaan di Gereja Methodist Damansara Utama (DUMC) pada 3 Ogos 2011 dan merampas 300 buah bible berbahasa Melayu yang mengandungi kalimah Allah. Walaupun kes ini boleh dibicarakan di bawah Enakmen Kawalan Selangor, namun telah mendapat tentangan dan reaksi yang negatif dari pelbagai pihak sehingga tidak diproses di mahkamah yang berbidang kuasa (Rahmah Ghazali, 2014).

Sebahagian masyarakat awam yang mengetahui tentang aktiviti penyebaran agama selain Islam tidak tahu untuk melaporkan kesalahan kepada pihak-pihak yang berwajib. Sebagai contoh, pada tahun 2006 ketika umat Islam sedang giat menjalani ibadah puasa, Harakahdaily mendapat aduan daripada beberapa penduduk dari sebuah taman perumahan sekitar Senawang, Negeri Sembilan tentang kewujudan kumpulan pendakwah agama Kristian yang dikatakan menjalankan dakwah mereka di kawasan tersebut. Sasaran mereka adalah remaja yang tidak berpuasa (Wan Nordin Wan Yaacob, 2006). Di Negeri Sembilan, Enakmen Kawalan telah wujud pada tahun 1992, namun perlantikan PPA dalam enakmen ini hanya bermula pada tahun 2014. Walau pun telah ada enakmen ini, tetapi masyarakat awam tidak tahu akan kewujudannya lalu menjadikan media sebagai tempat pengaduan.

Objektif utama kajian ini untuk mengenalpasti punca kuasa dan bidang kuasa PPA dalam membanteras kesalahan-kesalahan yang terdapat dalam Enakmen Kawalan ini. Artikel ini juga mengenalpasti isu-isu perundangan yang timbul berkaitan prosedur atau pertindihan undang-undang dan berkaitan dengan bidang kuasa PPA. Artikel ini akan memulakan perbincangan analisis peruntukan Enakmen Kawalan di Malaysia dan seterusnya akan membahaskan kewujudan punca kuasa dan bidang kuasa PPA mengikut Enakmen ini. Tidak ketinggalan juga diutarakan isu-isu yang menjadi kelompongan yang terdapat dalam Enakmen ini terhadap PPA.

2.0 KONSEP KEBEBASAN AGAMA MENGIKUT PERLEMBAGAAN PERSEKUTUAN

Perbincangan berkenaan dengan Enakmen Kawalan ini sangat berkaitan dengan konsep kebebasan agama yang telah diperuntukan dalam Perlembagaan Persekutuan. Ketelitian penggubal Perlembagaan Persekutuan memperuntukan perkara yang berkaitan dengan kebebasan agama dengan perincian dari banyak aspek. Aspek pertama yang diutarakan adalah Perkara 3:

(1) ‘...tetapi agama-agama lain boleh diamalkan dengan aman dan damai.’

Kenyataan ini, merujuk kepada semua ‘jenis agama’ boleh mengamalkan dengan aman dan damai. Namun demikian keutamaan dan keistimewanya adalah kepada Agama Islam (Mohamed Azam Mohamed Adil, 2003). Kedua, Perkara 3 merujuk kepada aspek ‘tempat’ iaitu:

(1) ...‘di mana-mana Bahagian Persekutuan.’

Ini bermaksud semua agama boleh diamalkan atau dilaksanakan di semua negeri di Malaysia. Aspek ketiga pula adalah tidak kepada golongan atau bangsa tertentu, tetapi setiap individu boleh mengamalkan agama yang mereka anuti. Ini sebagaimana dalam Perkara 11:

(1) ‘Tiap-tiap orang berhak menganuti dan mengamalkan agamanya...’

Walau bagaimanapun, kebebasan yang telah digariskan mempunyai syarat tertentu. Ini bermakna kebebasan yang dinyatakan tidak bersifat mutlak dan ada perbezaan antara mengamalkan dan mengembangkannya (Andrew Harding, 1996). ‘Amamalkan’ hanya melakukan amalan agama secara individu, manakala mengambangkan adalah mempengaruhi orang lain untuk mengamalkan agama yang dianuti.

3.0 ENAKMEN KAWALAN DAN SEKATAN PENYEBARAN AGAMA TERHADAP ORANG ISLAM NEGERI-NEGERI DI MALAYSIA

Setiap peruntukan undang-undang yang diwartakan adalah berasaskan kepada punca kuasa yang sah lagi diperakui oleh undang-undang sedia ada. Begitu juga dengan Enakmen Kawalan ini, kewujudannya adalah berpunca dari asas perundangan utama Malaysia iaitu Perlembagaan Persekutuan. Perkara 3, Perlembagaan Malaysia menyatakan bahawa ;

Agama bagi Persekutuan

4.(1) Islam ialah agama bagi Persekutuan; tetapi agama-agama lain boleh diamalkan dengan aman dan damai di mana-mana Bahagian Persekutuan.

Berasaskan peruntukan di atas, Islam sebagai agama utama di antara agama-agama yang lain di Malaysia, kerana Islam merupakan satu-satunya agama yang disebut dalam Perlembagaan. Kewujudan Perkara 3 ini dalam Perlembagaan Persekutuan bukanlah suatu kebetulan tetapi ia disusun rapi dan adalah keputusan daripada persetujuan kontrak sosial yang telah dicapai oleh semua etnik dan bangsa di Tanah Melayu untuk menerima kemasukan peruntukan itu dalam Perlembagaan Persekutuan (Johari, 2009). Rentetan dari itu, peruntukan tersebut menjadi asas untuk merealisasikan pengamalan Islam yang tepat apabila ia dilihat secara positif dan ditafsirkan mengikut tafsiran agama yang sebenar (Hasan Bahrom, t.t). Begitu juga kenyataan yang menyatakan bahawa perundangan sifatnya sesuatu yang hidup dan berkembang mengikut keperluan dan kemajuan yang dicapai dalam sesebuah masyarakat (Abdul Monir Yaacob, 2009).

Maka membolehkan perundangan Islam di Malaysia berkembang pesat memenuhi tuntutan agama dan keperluan semasa.

Berkait dengan perkara 3, Perkara 11(4) Perlembagaan Persekutuan telah mengemukakan syaratnya iaitu 'boleh beramal dengan agama masing-masing tetapi tidak boleh mengembangkannya.' Perlembagaan Persekutuan telah memberikan kuasa kepada negeri-negeri di Malaysia untuk mewujudkan Enakmen Kawalan, sebagaimana yang dinyatakan Perlembagaan Persekutuan dalam Perkara 11(4):

Kebebasan beragama

11. (1) Tiap-tiap orang berhak menganuti dan mengamalkan agamanya dan, tertakluk kepada Fasal (4), mengembangkannya.

(4) Undang-undang Negeri dan berkenaan dengan Wilayah-Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur, Labuan dan Putrajaya, undang-undang persekutuan boleh mengawal atau menyekat pengembangan apa-apa doktrin atau kepercayaan agama di kalangan orang yang menganuti agama Islam.

Berasaskan perkara di atas, jelaslah bahawa Suruhanjaya Reid meletakkan kebebasan beragama dan sekatan penyebaran agama selain Islam adalah untuk menghormati orang asal atau hak-hak keistimewaan Melayu dan Islam di Malaysia (Norhafilah Musa, 2007). Ia juga bertujuan menjadikannya sebagai benteng kepada kesucian dan ketinggian terhadap agama Islam di Malaysia. Perkara ini juga termasuk pengembangan apa-apa doktrin salah dari kalangan orang beragama Islam sendiri. Justeru itu, penyebaran agama-agama bukan Islam kepada orang-orang Islam merupakan satu kesalahan jenayah, tetapi sebaliknya penyebaran agama Islam kepada penganut agama-agama lain adalah diharuskan (Mohamed Azam Mohamed Adil, 2003). Kewujudan enakmen ini seolah-olahnya berat sebelah terhadap agama lain yang hanya boleh dianuti dan diamalkan tapi tidak boleh disebar. Akan tetapi perkara ini tidak boleh dipertikaikan oleh mana-mana pihak kerana kuasa menggubal undang-undang sebegini telah diperuntukkan oleh Perkara 74(2) Perlembagaan Persekutuan:

(2) Tanpa menjejaskan apa-apa kuasa untuk membuat undang-undang yang diberikan kepadanya oleh mana-mana Perkara lain, Badan Perundangan sesuatu Negeri boleh membuat undang-undang mengenai apa-apa perkara yang disebut satu persatu dalam Senarai Negeri (iaitu Senarai Kedua yang dinyatakan dalam Jadual Kesembilan) atau Senarai Bersama.

Walau bagaimanapun, sehingga awal tahun 2018, semua negeri telah menggubal Enakmen Kawalan ini kecuali Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur, Pulau Pinang, Sabah dan Sarawak. Enakmen Kawalan ini telah digubal oleh badan perundangan negeri di bawah bidang kuasa mahkamah sivil, maka proses pendakwaan tiada kaitan dengan mahkamah syariah dan hukumannya tidak tertakluk kepada Akta 355. Kadar hukumannya sehingga maksima RM10,000.00 dan kesalahan ini dibicarakan di Mahkamah Majistret.

Jadual 1 Enakmen Kawalan Dan Sekatan Negeri-Negeri (Judul, tarikh pewartaan dan penguatkuasaan)

No.	Negeri	Judul	Diwartakan	Dikuat Kuasakan	Tempoh Jarak Penguatkuasaan
1.	Terengganu	Enakmen 1 Tahun 1980 Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam 1980	28 Ogos 1980	1 April 1986	6
2.	Kelantan	Enakmen 11 Tahun 1981 Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam 1981 (Pindaan Enakmen A8, 2007)	21 Januari 1982	1 Januari 1987	5
3.	Perak	Enakmen 10 Tahun 1988 Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam 1988	27 Oktober 1988	-	0
4.	Selangor	Enakmen 1 Tahun 1988 Enakmen Agama Bukan Islam (Kawalan Pengembangan Di Kalangan Orang Islam) 1988	7 Julai 1988	7 Julai 1988	0
5.	Kedah	Enakmen 11 Tahun 1988 Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam 1988	22 Disember 1988	1 Oktober 1988	0
6.	Melaka	Enakmen 1 Tahun 1988 Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam Kepada Orang Islam 1988	23 Jun 1988	1 Januari 1990	2
7.	Pahang	Enakmen 5 Tahun 1989 Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam 1989	27 April 1989	1 Mac 1990	1
8.	Negeri Sembilan	Enakmen 9 Tahun 1991 Kawalan Dan Sekatan (Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam Di Kalangan Orang Islam) (Negeri Sembilan) 1991	27 Februari 1992	5 April 2007	15
9.	Johor	Enakmen 12 Tahun 1991 Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam	1 Ogos 1991	19 Julai 2007	16
10.	Perlis	Enakmen 6 Tahun 2002 Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Iktikad Dan Kepercayaan Agama Yang Bertentangan Dengan Agama Islam (Sunnah Wal Jama'ah) 2002	2002	1 Januari 2007	5

Sumber : Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam kepada Orang Islam Negeri-Negeri di Malaysia

Berdasarkan Jadual 1 di atas, hanya sepuluh negeri sahaja yang telah menggubal, mewarta dan menguatkuasakan Enakmen Kawalan ini manakala empat negeri lagi iaitu Wilayah Persekutuan, Pulau Pinang, Sabah dan Sarawak masih belum menggubal undang-undang berkaitan. Walau bagaimanapun, menurut Kamaruzaman Mohamad dan Wan Zulkifli Wan Yaacob (2006), Perdana Menteri Malaysia pada 2006 dalam ucapannya menyarankan agar empat negeri tersebut segera untuk mewartakan enakmen kawalan ini kerana kebenaran itu telah termaktub dalam Perlembagaan Persekutuan, bagi tujuan untuk mengekang isu-isu perkembangan agama bukan Islam kepada orang Islam.

Ketiadaan Enakmen Kawalan ini boleh menimbulkan pelbagai isu, seperti kes murtad yang mungkin berpunca dari kegiatan misionari atau mubaligh agama lain. Jabatan Agama Islam Wilayah Persekutuan menyatakan bahawa jabatan itu selalu menerima aduan penyebaran berkaitan risalah, komik, dokumen yang berunsur dakyah Kristian (Akmal Nazim bin Abdullah, 2016). Namun aduan tidak dapat disiasat dan dibanteras kerana ketiadaan penggubalan Enakmen Kawalan di Wilayah Persekutuan. Ini adalah salah satu contoh kepentingan Enakmen Kawalan digubal adalah untuk membenteras dakyah agama lain terhadap orang Islam di sesebuah negeri.

Semua negeri mempunyai judul yang hampir sama iaitu 'Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam' kecuali negeri Melaka yang menambah 'kepada Orang Islam' pada bahagian akhir judulnya. Walau bagaimanapun Perlis memperincikan judulnya dengan 'Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Iktikad dan Kepercayaan Agama yang Bertentangan dengan Agama Islam (Sunnah Wal Jama'ah)'. Ini kerana undang-undang tubuh negeri Perlis meletakkan Ahli Sunnah Wal-Jamaah sebagai mazhab rasmi negeri tersebut.

Perkara 11(4) yang membenarkan dewan undangan negeri menggubal undang-undang Enakmen Kawalan ini telah wujud semenjak pada 1957, namun peruntukan terawal adalah pada tahun 1980 yang dimulai oleh negeri Terengganu. Ini berkemungkinan dipengaruhi kebangkitan Islam pada awal 1980-an apabila masyarakat Islam di Malaysia mengamalkan Islam dan ada kesedaran untuk menegakkan undang-undang Islam. Antara negeri terawal yang telah menggubal enakmen ini adalah negeri Terengganu pada tahun 1980, kemudian diikuti oleh negeri Kelantan pada tahun 1981 setahun selepas Terengganu. Setelah tujuh tahun diikuti pula oleh negeri Perak, Selangor, Kedah dan Melaka pada tahun 1988. Kemudian, menyusul pula negeri Pahang pada tahun 1989. Negeri Sembilan dan Johor telah menggubal enakmen ini pada tahun 1991 dengan jarak tiga tahun selepas negeri Pahang. Adapun negeri Perlis lewat iaitu pada tahun 2002 dengan jarak 14 tahun dari negeri Terengganu.

Merujuk kepada jadual 1, terdapat jarak masa pewartaan dan menguatkuasaan Enakmen Kawalan di negeri-negeri ini. Begitu juga terdapat perbezaan agak ketara antara negeri-negeri dalam mewarta dan menguatkuasakan enakmen ini. Negeri yang begitu jauh tempoh jaraknya adalah Johor iaitu 16 tahun dari tahun diwartakan pada 1 Ogos 1991 dan dikuatkuasakan 19 Julai 2007. Kemudian diikuti oleh Negeri Sembilan dalam tempoh 15 tahun dari tahun 27 Februari 1992 diwartakan dan dikuatkuasakan pada 5 April 2007. Sehingga setakat ini tidak diketahui tentang adanya rekod yang menerangkan tentang kelewatan menguatkuasaan ini.

Terengganu walaupun negeri terawal mewartakan enakmen, iaitu pada 28 Ogos 1980 namun enakmen ini hanya dikuatkuasakan pada 1 April 1986 enam tahun selepas diwartakan. Kelantan dan Perlis pula mengambil masa lima tahun untuk menguatkuasakan enakmen ini iaitu Kelantan diwartakan pada 21 Januari 1982 dan dikuatkuasakan pada 1 Januari 1987, manakala Perlis diwartakan pada tahun 2002 dan dikuatkuasakan pada 1 Januari 2007. Bagi negeri Melaka selama dua tahun pada 23 Jun 1988 diwartakan dan 1 Januari 1990 dikuatkuasakan. Manakala negeri Pahang hanya mengambil tempoh satu tahun sahaja untuk menguatkuasakan iaitu pada 27

April 1989 diwartakan dan pada 1 Mac 1990 dikuatkuasakan. Terdapat juga negeri yang telah mewarta dan menguatkuasakan pada tahun yang sama seperti negeri Selangor pada 7 Julai 1988 dan Perak pada 27 Oktober 1988. Berbeza dengan praktik di negeri-negeri lain, Kedah mendahulukan penguatkuasaan pada 1 Oktober 1988 berbanding pewartaan pada 22 Disember 1988. Berasaskan perbezaan tahun pewartaan dan penguatkuasaan ini, setiap undang-undang yang diwartakan tidak semestinya secara automatik dikuatkuasakan oleh kerajaan negeri. Ini berkemungkinan kerajaan negeri melihat kepada pelbagai isu berkaitan dengan penguatkuasaan undang-undang tersebut sehingga menangguhkannya bertahun-tahun.

Persamaan bukan sahaja pada penjudulan enakmen, tetapi juga terhadap struktur isi kandungan Enakmen Kawalan ini termasuklah pelaksanaan proses pra-perbicaraan. Walau pun ada negeri yang tidak sama penjudulannya, namun isi kandungannya tidak jauh berbeza. Kelewatan dalam mewarta dan menguatkuasakan enakmen ini boleh menyukarkan pendakwaan kepada individu atau kumpulan yang telah melanggar kesalahan-kesalahan yang terdapat dalam enakmen ini. Analisis di atas juga telah menunjukkan bahawa Enakmen Kawalan ini kurang mendapat perhatian oleh pengamal dan penggubalan perundangan, sedangkan kes-kes yang berkaitan adalah wujud. Sebagaimana kes pada tahun 2016 pembantu jualan yang berbangsa Cina telah menjual buka-buku yang berunsur dakwah Kristian, sehingga kini kes ini sepi tanpa apa-apa tindakan perundangan (Mohd Arif Ariffin Abu Bakar, 2016).

Sebelum Enakmen Kawalan ini dilaksanakan, pelbagai isu telah timbul sebagaimana kes *Menteri Dalam Negeri v. Jamaluddin Othman* [1989] 1 MLJ 418. Jamaluddin sebagai Paderi Kristian telah ditahan di bawah Akta Keselamatan Dalam Negeri 1960 (ISA) kerana didakwa menyebarkan agama Kristian kepada orang Islam. Mahkamah Tinggi telah melepaskan atas alasan seseorang itu tidak boleh ditahan di bawah ISA atas kepercayaan agamanya dan kerana menyebarkan agamanya kepada Muslim. Sewajarnya, kes seperti ini dibicarakan di bawah Enakmen Kawalan, bukannya Akta Keselamatan Dalam Negeri 1960. Bagaimanapun, Enakmen Kawalan tidak pernah digubal dan dikuatkuasakan Wilayah Persekutuan.

4.0 PUNCA KUASA PPA DALAM ENAKMEN KAWALAN

Perlembagaan memberikan kuasa kepada Badan Perundangan Negeri untuk menggubal undang-undang Islam di dalam batas-batas yang telah ditetapkan oleh Perlembagaan dan tertakluk kepada Perundangan Persekutuan yang juga membatasi pelaksanaan sepenuhnya Hukum Syarak (Abdul Monir Yaacob, 2009). Berikutan itu, punca kuasa PPA dalam Enakmen Kawalan ini bermula dari Perkara 3, kemudian diikuti Perkara 11 (4) Perlembagaan Persekutuan dan digubal oleh Enakmen Kawalan negeri-negeri. Seksyen 10, Enakmen Kawalan menyatakan lantikan PPA dibuat melalui pewartaan. Jadual 2 di bawah akan menjelaskan secara terperinci berkenaan dengan sumber kuasa bagi pentauliahan dan perlantikan PPA terhadap enakmen ini.

Jadual 2 Punca Kuasa PPA dalam Enakmen Kawalan

No.	Negeri	Seksyen	Pelantik	Dilantik	Lantikan
1.	Perlis	Seksyen 10. Tauliah untuk menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah. Raja dalam Mesyuarat boleh secara bertulis mentauliahkan mana-mana pegawai awam supaya menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah di bawah Enakmen ini.	Raja	Pegawai Awam	Pegawai Bertauliah
2.	Kedah	Seksyen 10. Tauliah untuk menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah. Kebawah Duli Yang Maha Mulia Tuanku Sultan boleh, melalui pemberitahuan dalam Warta mentauliahkan mana-mana pegawai di dalam perkhidmatan awam Negeri supaya menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah di bawah Enakmen ini.	Sultan	Pegawai di Dalam Perkhidmatan Awam Negeri	Pegawai Bertauliah
3.	Perak	Seksyen 10. Perlantikan seorang pegawai diberikuasa. Raja dalam Mesyuarat boleh, secara bertulis, melantik mana-mana pegawai awam menjadi seorang pegawai diberikuasa di bawah Enakmen ini.	Raja	Pegawai Awam	Pegawai Diberikuasa
4.	Selangor	Seksyen 10. Tauliah untuk menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah. Raja dalam Mesyuarat boleh secara bertulis mentauliahkan mana-mana pegawai awam supaya menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah di bawah Enakmen ini.	Raja	Pegawai Awam	Pegawai Bertauliah
5.	Terengganu	Seksyen 10. Tauliah untuk menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah. Raja dalam Mesyuarat boleh secara bertulis mentauliahkan mana-mana pegawai awam supaya menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah di bawah Enakmen ini.	Raja	Pegawai Awam	Pegawai Bertauliah
6.	Melaka	Seksyen 10. Tauliah untuk menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah. Pihak Berkuasa Negeri boleh secara bertulis mentauliahkan mana-mana pegawai awam supaya menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah di bawah Enakmen ini.	Pihak berkuasa negeri	Pegawai Awam	Pegawai Bertauliah
7.	Johor	Seksyen 10. Perlantikan seorang pegawai diberikuasa Raja dalam mesyuarat boleh, secara bertulis, melantik mana-mana pegawai awam menjadi seorang pegawai diberikuasa di bawah Enakmen ini.	Raja	Pegawai Awam	Pegawai Diberikuasa
8.	Pahang	Seksyen 10. Perlantikan pegawai diberikuasa. Raja boleh, secara bertulis, melantik mana-mana pegawai awam menjadi pegawai	Raja	Pegawai Awam	Pegawai Diberikuasa

		diberikuasa di bawah Enakmen ini.			
9.	Negeri Sembilan	Fasal 10. Perlantikan seorang pegawai diberikuasa. Pihak Berkuasa Negeri boleh, secara bertulis, melantik mana-mana pegawai awam menjadi seorang pegawai diberikuasa di bawah Enakmen ini.	Pihak berkuasa negeri	Pegawai Awam	Pegawai Diberikuasa
10.	Kelantan	Seksyen 10. Tauliah untuk menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah. Raja dalam Mesyuarat boleh secara bertulis mentauliahkan mana-mana pegawai awam supaya menjalankan kuasa-kuasa pegawai bertauliah di bawah Enakmen ini.	Raja	Pegawai Awam	Pegawai Bertauliah

Sumber : Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam kepada Orang Islam Negeri-Negeri di Malaysia

Secara terperinci melalui jadual di atas menyatakan bahawa, perlantikan PPA atau pegawai yang diberikan kuasa untuk menjalankan enakmen ini adalah mengikut Ketua Agama Islam di negeri tersebut, sebagaimana negeri Kelantan, Pahang, Johor, Terengganu, Selangor, Perak dan Perlis oleh Raja. Manakala, Kedah menggunakan dengan gelaran Sultan.

Walau bagaimanapun, peringkat perlantikan ini memperlihatkan penting dan besarnya peranan mereka yang dilantik, jika dibandingkan dengan perlantikan PPA melalui Enakmen Pentadbiran Agama Islam Negeri. Keadaan ini menggambarkan skop kerja dan bidang kuasa yang lebih besar. Berbeza dengan Enakmen Pentadbiran Negeri, Enakmen Kawalan ini membolehkan mereka yang dilantik menangkap orang Islam dan bukan Islam yang membuat kesalahan berbanding tanggapan hanya kepada orang Islam sahaja bagi Enakmen Pentadbiran Agama Islam Negeri.

Semua negeri yang ada Enakmen Kawalan ini telah melantik 'Pegawai Awam' kecuali negeri Kedah kepada 'Pegawai di dalam Perkhidmatan Awam Negeri' sebagai pegawai diberi kuasa. Status Pegawai Awam boleh disifatkan umum iaitu merangkumi sesiapa sahaja untuk dilantik dalam kalangan penjawat awam seperti polis, pegawai agama, Kementerian dalam Negeri dan lain-lain. Ruang lingkupnya lebih luas sehingga tidak terbatas kepada pegawai di bawah kerajaan negeri sahaja malah kerajaan Persekutuan. Negeri-negeri tersebut adalah Kelantan, Negeri Sembilan, Pahang, Johor, Melaka, Terengganu, Selangor, Perak dan Perlis. Status 'Pegawai di dalam Perkhidmatan Awam Negeri' pula bersifat khusus iaitu terbatas kepada penjawat awam yang dilantik oleh kerajaan negeri sahaja dan tidak terbuka untuk penjawat awam persekutuan.

Bagi gelaran mereka yang dilantik di dalam enakmen kawalan negeri-negeri ini mempunyai dua jenis. Pertama 'Pegawai bertauliah', antara negerinya adalah Kelantan, Melaka, Terengganu, Selangor, Kedah dan Perlis. Manakala Negeri Sembilan, Pahang, Johor dan Perak menggunakan 'Pegawai diberikuasa'.

Jadual di atas menyatakan secara umum bagi perlantikan PPA sebagai punca kuasa mereka. Rumusnya PPA mempunyai dua perlantikan yang berbeza punca dan bidang kuasa. Amalan masakini PPA hanya mempunyai perlantikan melalui Enakmen Pentadbiran Agama Islam Negeri sahaja yang mana bidangnya terhadap kepada kesalahan yang dilakukan oleh orang Islam sahaja. Lantikan di bawah Enakmen Kawalan menjadikan bidangkuasa PPA lebih luas iaitu sehingga kepada bukan Muslim yang melakukan kesalahan yang terdapat dalam enakmen ini.

Menerusi temubual yang dijalankan dalam kajian ini, ramai di kalangan PPA sendiri tidak menyedari kewujudan kuasa mereka ini.

5.0 NEGERI-NEGERI YANG MELANTIK PPA SEBAGAI PEGAWAI DIBERI KUASA

Prosedur kedua bagi perlantikan atau pentauliahkan PPA dalam Enakmen Kawalan ini adalah oleh Ketua Agama Negeri secara bertulis melalui penyiaran warta kerajaan negeri masing-masing. Perkembangan terbaru melalui kajian ini mendapati beberapa negeri telah mengorak langkah mewartakan PPA sebagai pegawai diberi kuasa. Antaranya negeri Pahang (2014), Kelantan (2014), Negeri Sembilan (2014), Melaka (2015) dan Johor (2017) telah membuat pewartaan pegawai yang diberi kuasa pada seksyen ke sepuluh dalam enakmen ini. Setakat kajian ini ditulis, negeri Perlis, Perak dan Kedah masih belum membuat pewartaan. Walau bagaimanapun, negeri Perak telah mengorak langkah untuk tujuan pewartaan ini. Langkah proaktif ini juga merangkumi pindaan, cadangan perkara yang membolehkan kesesuaian Standard Operation Procedur (SOP) PPA pra pendakwaan ke mahkamah sivil dan pentauliahkan PPA. Perangkaan tersebut telah sampai ke peringkat Majlis Mesyuarat Kerajaan Negeri (MMK) (Firdaus bin Salleh, 2016). Jadual 3 di bawah menjelaskan pewartaan pegawai yang diberi kuasa:

Jadual 3 Negeri yang telah mewartakan perlantikan PPA

NO.	Negeri	No. warta	Tarikh warta	Pegawai dilantik	Tarikh dilantik
1.	Terengganu	192	1 April 1986	1. Pegawai-Pegawai awam yang dilantik sebagai Pegawai Penguatkuasa Syariah di bawah seksyen 104 Enakmen Pentadbiran Hal Ehwal Agama Islam 1986	1 April 1986
		1037	13hb Okt. 2016.	2. Ketua-Ketua Polis Balai atau pegawai-pegawai Polis yang berpangkat sarjan dan ke atas dalam Negeri Terengganu Darul Iman. 1. Pegawai-pegawai awam yang dilantik sebagai pegawai penguatkuasa Syariah di bawah seksyen 56 enakmen pentadbiran Hal ehwal agama islam (terengganu) 2001; 2. Semua Pegawai Agama Daerah negeri terengganu: dan 3. ketua-ketua polis Balai dan pegawai-pegawai polis yang berpangkat inspektor dan ke atas dalam negeri terengganu Darul iman.	1 Januari 2015
2.	Selangor	1407	19 Disember 1999	1. Setiausaha Majlis Agama Islam Selangor 2. Ketua Penguatkuasa Jabatan Agama Islam Selangor 3. Penolong Pengarah Penyelidikan Jabatan Agama Islam Selangor 4. Penasihat Undang-Undang Syarak Jabatan Agama Islam Selangor 5. Semua Pegawai Agama Islam Daerah Negeri Selangor 6. Semua Pegawai Polis berpangkat Inspektor dan	

				ke atas	
3.	Pahang	40	16 Jan 2014	1.Ketua Pegawai Penguatkuasa Agama (JAIP) 2.Semua Pegawai Penguatkuasa Agama (JAIP) 3.Semua Pegawai Agama Islam Daerah Negeri Pahang	30 Disember 2013
4.	Negeri Sembilan	534	11 September 2014	1.Ketua Penolong Pengarah Bahagian Pendakwaan 2.Pendakwa Syarie 3.Ketua Penolong Pengarah Bahagian Penguatkuasaan 4.Pegawai Penguatkuasa Agama 5.Ketua Penolong Pengarah Bahagian Dakwah 6.Pegawai Agama Islam Daerah Seremban 7.Pegawai Agama Islam Daerah Rembau 8.Pegawai Agama Islam Daerah Tampin 9.Pegawai Agama Islam Daerah Kuala Pilah 10.Pegawai Agama Islam Daerah Jelebu 11.Pegawai Agama Islam Daerah Port Dickson 12.Pegawai Agama Islam Daerah Jempol 13.Pegawai Bahagian Rundingcara Akidah Islamiyyah, Jabatan Mufti Negeri Sembilan	21 Mei 2014
5.	Kelantan	1004	22hb Mei 2014	1.Setiausaha Majlis Agama Islam dan Adat Istiadat Melayu Kelantan; 2.Ketua pegawai penguatkuasa Agama, pegawai penguatkuasa Agama dan Ketua penyelia Agama yang dilantik di bawah perenggan 7(1)(b) Enakmen pentadbiran Mahkamah Syariah Tahun 1982 [Enakmen No. 3 tahun 1982]; 3.Mana-mana pegawai Agama Jajahan yang berkhidmat di Jabatan hal Ehwal Agama Islam Negeri Kelantan; dan 4.mana-mana pegawai polis yang berpangkat Inspektor dan ke atas.	22 Januari 2014
6.	Melaka	400	30hb Julai 2015	1. Pengarah Jabatan Agama Islam Melaka. 2. Setiausaha Majlis Agama Islam Melaka. 3. Ketua Pegawai Penguatkuasa Agama Jabatan Agama Islam Melaka. 4. Semua Ketua Penolong Pengarah, Bahagian-Bahagian Jabatan Agama Islam Melaka. 5. Semua Pegawai Tadbir Agama Daerah, Jabatan Agama Islam Melaka. 6. Semua Pegawai Penguatkuasa Agama Negeri Melaka. 7. Semua Pegawai Polis Beragama Islam	25 Jun 2015

				Berpangkat Inspektor dan ke atas yang dipersetujui oleh Pihak Pengurusan Polis Diraja Malaysia.	
7.	Johor	J.P.U. 1.	5hb Januari 2017	1.Ketua pegawai Eksekutif Majlis Agama Islam Negeri Johor 2.Timbangan pengarah (Operasi) Jabatan Agama Islam Negeri Johor 3.Semua Ketua penolong pengarah Jabatan Agama Islam Negeri Johor 4.Semua pegawai Hal Ehwal Islam Jabatan Agama Islam Negeri Johor 5.Semua pegawai Syariah Negeri Johor 6.Semua pegawai polis berpangkat Inspektor ke atas.	16 November 2016

Sumber : Warta Kerajaan Negeri-Negeri berasaskan seksyen 10 Enakmen Kawalan

Analisa dari jadual 3 di atas mendapati bahawa pewartaan mereka yang dilantik daripada kalangan Pegawai Awam atau Pegawai di dalam Perkhidmatan Awam Negeri adalah kepada pangkat dan unit perjawatan bukan kepada individu. Sebagaimana pewartaan negeri Pahang No. 40 bertarikh 16 Januari 2014, kerajaan telah melantik ;

1. Ketua Pegawai Penguatkuasa Agama (JAIP)
2. Semua Pegawai Penguatkuasa Agama (JAIP)
3. Semua Pegawai Agama Islam Daerah Negeri Pahang

Semua negeri menyatakan dengan jelas perlantikan ‘Ketua Penolong Pengarah Bahagian Penguatkuasa’ kecuali negeri Johor yang menyatakan secara umum seperti ‘Semua Ketua Penolong Pengarah Jabatan Agama Islam Negeri Johor.’ Berbeza pula dengan perlantikan jawatan PPA di bawah ketua pengarah, negeri yang terlibat telah menyatakan dengan pelbagai frasa. Negeri Terengganu, Pahang, Melaka, Negeri Sembilan dan Kelantan telah menyatakan secara khusus perjawatan PPA yang diberikan kuasa dengan frasa ‘Semua Pegawai Penguatkuasa Agama’ atau ‘Pegawai Penguatkuasa Agama’. Frasa ini jelas memberi maksud apa sahaja gred jawatan PPA yang disandang sama ada S19, S29, S41 atau S44 ditauliahkan dalam enakmen ini. Penjelasan ini dikuatkan dengan penafsiran dari rujukan enakmen negeri-negeri tersebut seperti Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Melaka) 2002 [Enakmen 7];

Seksyen 67. Pegawai Penguat kuasa Agama.

Majlis boleh melantik daripada kalangan anggota perkhidmatan awam am Persekutuan atau perkhidmatan bersama, seorang Ketua Pegawai Penguat kuasa Agama dan Pegawai-Pegawai Penguat kuasa Agama untuk menjalankan penyiasatan kesalahan-kesalahan di bawah Enakmen ini atau di bawah mana-mana undang-undang bertulis lain yang menetapkan kesalahan-kesalahan terhadap rukun-rukun agama Islam.

Warta kerajaan negeri Johor pula telah menyatakan secara umum bahawa perlantikan dibuat ke atas mereka yang berjawatan “Pegawai Hal Ehwal Islam” sebagaimana warta kerajaan negeri Johor no. J.P.U.1. bertarikh 5hb Januari 2017;

1. Ketua pegawai Eksekutif Majlis Agama Islam Negeri Johor
2. Timbalan pengarah (Operasi) Jabatan Agama Islam Negeri Johor
3. Semua Ketua penolong pengarah Jabatan Agama Islam Negeri Johor
4. Semua pegawai Hal Ehwal Islam Jabatan Agama Islam Negeri Johor
5. Semua pegawai Syariah Negeri Johor
6. Semua pegawai polis berpangkat Inspektor ke atas

Sesiapa sahaja yang bertaraf Pegawai Hal Ehwal Islam S41 dan ke atas dalam mana-mana unit termasuk dalam golongan mereka yang diberi tauliah. Hal ini menjadikan lebih ramai mereka yang boleh menjalankan tugas, bukan sahaja unit atau Bahagian Penguatkuasa sahaja.

Agak berbeza di negeri Selangor yang telah mewartakan mereka yang diberi tauliah kepada Ketua Penguatkuasa negeri sahaja tanpa pegawai di bawahnya. Sebagaimana warta Selangor yang bernombor 1407, bertarikh 19 Disember 1999:

1. Setiausaha Majlis Agama Islam Selangor
2. Ketua Penguatkuasa Jabatan Agama Islam Selangor
3. Penolong Pengarah Penyelidikan Jabatan Agama Islam Selangor
4. Penasihat Undang-Undang Syarak Jabatan Agama Islam Selangor
5. Semua Pegawai Agama Islam Daerah Negeri Selangor
6. Semua Pegawai Polis berpangkat Inspektor dan ke atas

Dengan pewartaan ini menyebabkan Selangor antara negeri yang paling kecil skop kuasa dan bidang kuasa terhadap tugas PPA kerana hanya Ketua Penguatkuasa Agama Islam sahaja diberikuasa. PPA yang lain tidak boleh menjalankan tugas mereka dalam Enakmen Kawalan ini melainkan perlu bersama mereka yang diberikan tauliah seperti Pegawai Agama Islam Daerah (Pegawai Tadbir Agama Daerah) dan Pegawai Polis yang berpangkat Inspektor dan ke atas atau mana-mana orang yang dilantik.

Penglibatan anggota polis dalam Enakmen Kawalan telah diwartakan oleh semua negeri yang terlibat kecuali Pahang dan Negeri Sembilan. Walaupun Pahang dan Negeri Sembilan tidak mewartakan kuasa Pegawai Polis akan tetapi telah meletakkannya dalam seksyen 11 (2) Enakmen Kawalan masing-masing iaitu ;

- (2) Seorang pegawai diberi kuasa atau mana-mana pegawai polis berpangkat tidak rendah daripada Inspektor boleh menangkap tanpa waran mana-mana orang yang disyaki telah melakukan mana-mana kesalahan di bawah Enakmen ini.

Pangkat jawatan anggota Polis yang diwartakan ini adalah bermula dari Inspektor dan ke atas kecuali di Negeri Terengganu. Negeri Terengganu meletakkan Ketua-Ketua Polis Balai sebagai pangkat terendah dan kemudian Pegawai-Pegawai Polis yang berpangkat Inspektor dan ke atas. Berbeza pula pewartaan anggota Polis bagi negeri Melaka yang telah mengkhususkan 'Semua Pegawai Polis beragama Islam berpangkat Inspektor dan ke atas yang dipersetujui oleh pihak Pengurusan Polis Diraja Malaysia'. Bermakna Melaka hanya membenarkan anggota polis yang beragama Islam sahaja untuk mengendalikan tangkapan di bawah enakmen ini.

Negeri Terengganu merupakan negeri yang terawal mewartakan pegawai yang diberi kuasa. Walau bagaimanapun, pada tarikh 13hb Oktober 2016 Negeri Terengganu telah memperbaharui perlantikan PPA. Tempoh 36 tahun lamanya pewartaan PPA oleh negeri Terengganu bagi kali kedua merupakan tempoh yang paling lama dari negeri-negeri yang lain. Negeri Kelantan pula mengambil masa 32 tahun untuk membuat perlantikan terhadap PPA iaitu pada 21 Januari 1982 diwartakan Enakmen Kawalan kemudian pada tahun 22 Mei 2014 baru dilantik pegawai yang diberi kuasa. Manakala Johor selama 26 tahun dan diikuti oleh Pahang selama 25 tahun baru dilantik pegawai diberi kuasa. Negeri Sembilan pula mengambil masa 22 tahun dan Selangor 11 tahun mewartakan PPA selepas pewartaan Enakmen Kawalan masing-masing. Kelewatan negeri-negeri mewartakan pegawai diberi kuasa mengundang pelbagai masalah melibatkan kesalahan yang terkandung dalam enakmen tersebut.

Berdasarkan analisa temubual, ramai di antara pegawai penguatkuasa agama negeri-negeri tidak menyedari akan kewujudan enakmen kawalan ini yang boleh memberi bidang kuasa yang lebih luas kepada mereka. Malah mereka menyangka hanya boleh menangkap orang Islam sahaja. Keadaan ini berlaku disebabkan kurangnya kes ini dikendalikan oleh pihak PPA negeri. Setakat ini hanya ada satu kes sahaja yang telah dibawa ke Mahkamah dan didakwa. Sebagaimana kes tahun 2002 di Negeri Pahang, kes *Pendakwaraya vs Krishnan a/l Muthu* (Kes rujukan : MA 83-146-2002), tertuduh seorang bukan Islam telah didakwa kerana melakukan kesalahan menyalahi Seksyen 4 (2) (i) Enakmen Kawalan Dan Sekatan (Pengembangan Ugama Bukan Islam) Pahang 1989. Kes ini dikendalikan oleh pihak polis dan tidak berkaitan dengan Jabatan Agama Islam Pahang. Tambahan pula, Pahang baru mewartakan mereka yang diberi kuasa pada tahun 2014, lebih kurang 12 tahun setelah kes ini berlaku.

6.0 BIDANG KUASA PPA DALAM ENAKMEN KAWALAN

Bidang kuasa yang disenaraikan dalam enakmen ini seperti kuasa untuk menangkap, menyiasat, kuasa untuk memerintah saksi-saksi hadir, pemeriksaan saksi-saksi dan pengendalian pendakwaan. Di bawah telah disediakan jadual menjelaskan berkenaan dengan bidang kuasa terhadap PPA.

Jadual 4 Bidang kuasa PPA dalam Enakmen Kawalan Negeri-Negeri

NO.	NEGERI	BIDANG KUASA / TUGASAN
1.	Perlis	Seksyen 11. Kesalahan-kesalahan boleh tangkap dan kes-kes boleh tangkap. N.M.B. Bab 6. Seksyen 12. Kuasa untuk menyiasat dan menangkap. Seksyen 13. Kuasa untuk memerintah saksi-saksi hadir. Seksyen 14. Pemeriksaan saksi
2.	Kedah	Seksyen 12. Kuasa untuk menangkap. Seksyen 13. Kuasa untuk menyiasat. Seksyen 14. Kuasa untuk memerintah saksi-saksi hadir. Seksyen 15. Pemeriksaan saksi-saksi. Seksyen 16. Pengendalian Pendakwaan.
3.	Perak	Seksyen 11. Kesalahan-kesalahan boleh tangkap dan kes-kes boleh tangkap. Seksyen 12. Kuasa bagi penyiasatan. Seksyen 13. Kuasa untuk menghendaki saksi-saksi hadir.

- Seksyen 14. Pemeriksaan saksi-saksi.
Seksyen 15. Pengendalian pendakwaan.
4. Selangor Seksyen 11. Kesalahan boleh tangkap dan kes boleh tangkap.
Seksyen 12. Kuasa untuk menyiasat dan menangkap.
Seksyen 13. Kuasa untuk memerintah saksi-saksi hadir.
Seksyen 14. Pemeriksaan saksi.
5. Terengganu Seksyen 11. Kesalahan-kesalahan boleh tangkap dan kes-kes boleh tangkap. F.M.S. Bab 6.
Seksyen 12. Kuasa untuk menyiasat dan menangkap.
Seksyen 13. Kuasa untuk memerintah saksi-saksi hadir.
Seksyen 14. Pemeriksaan saksi-saksi.
Seksyen 15. Pendakwaan kesalahan-kesalahan.(pindaan 2013)
6. Melaka Seksyen 11. Kesalahan-kesalahan boleh tangkap dan kes-kes boleh tangkap. N.M.B. Bab 6.
Seksyen 12. Kuasa untuk menyiasat dan menangkap.
Seksyen 13. Kuasa untuk memerintah saksi-saksi hadir.
Seksyen 14. Pemeriksaan saksi-saksi.
Seksyen 15. Pendakwaan kesalahan-kesalahan.
7. Johor Seksyen 11. Kesalahan-kesalahan boleh tangkap
Seksyen 12. Kuasa bagi penyiasatan
Seksyen 13. Kuasa untuk menghendaki saksi-saksi hadir
Seksyen 14. Pemeriksaan saksi-saksi
Seksyen 15. Pengendalian pendakwaan
8. Pahang Seksyen 11. Kesalahan-kesalahan boleh tangkap dan kes-kes boleh tangkap.
Seksyen 12. Kuasa penyiasatan.
Seksyen 13. Kuasa untuk menghendaki saksi-saksi hadir.
Seksyen 14. Pemeriksaan saksi-saksi.
Seksyen 15. Pengendalian pendakwaan.
9. N. Sembilan Fasal 11. Kesalahan-kesalahan boleh tangkap dan kes-kes boleh tangkap.
Fasal 12. Kuasa bagi penyiasatan.
Fasal 13. Kuasa untuk menghendaki saksi-saksi hadir.
Fasal 14. Pemeriksaan saksi-saksi.
Fasal 15. Pengendalian pendakwaan.
10. Kelantan Seksyen 11. Kesalahan-kesalahan boleh tangkap dan kes-kes boleh tangkap
Seksyen 12. Kuasa untuk menyiasat dan menangkap
Seksyen 13. Kuasa untuk memerintah saksi-saksi hadir
Seksyen 14. Pemeriksaan saksi-saksi

Sumber: Enakmen kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam kepada Orang Islam Negeri-Negeri di Malaysia

Berdasarkan kepada jadual 4 di atas telah menjelaskan bahawa bidang kuasa bagi PPA yang telah diwartakan oleh negeri-negeri adalah tidak seragam. Terdapat dua pola yang menjadi asas kepada penggubalan format ini yang dimulai oleh negeri Terengganu atau Kelantan. Negeri-negeri yang mengikuti format negeri Terengganu adalah Perlis dan Melaka. Pola negeri Terengganu ini telah menyatakan tajuk ‘Kesalahan-kesalahan boleh tangkap dan kes-kes boleh tangkap. F.M.S. Bab 6’ pada seksyen ke 11. Ciri-ciri lain adalah tidak memperincikan prosedur dan tugas kepada pegawai diberikuasa.

6.1 Format Judul

Format negeri Kelantan pula telah diikuti oleh negeri Pahang, Perak, Negeri Sembilan, Johor, Selangor dan Kedah. Namun begitu Kedah berbeza dari sudut kedudukan nombor seksyen iaitu bermula dari 12 – 16 sedang negeri lain seksyen 11-15. Antara ciri-ciri pola negeri Kelantan ini telah menyatakan dengan perinci berkaitan prosedur dan tugas kepada mereka yang diberikan tauliah dalam melaksanakan tugas yang diberi. Terdapat juga negeri yang mewujudkan seksyen ke 15 iaitu Pengendalian Pendakwaan. Antara negerinya adalah Perak, Kedah, Pahang (pindaan 2014), Negeri Sembilan, Johor, manakala Terengganu (pindaan 2013) dan Melaka menggunakan frasa ‘Pendakwaan kesalahan-kesalahan’.

Kesemua negeri telah menyatakan bahawa kesalahan di bawah enakmen ini hendaklah disifatkan sebagai kesalahan-kesalahan boleh tangkap bagi maksud Kanun Prosedur Jenayah [N.M.B. Bab 6]. Bermakna mereka yang telah diwartakan sebagai pegawai yang diberi kuasa boleh membuat tangkapan kepada mana-mana orang yang telah melakukan kesalahan yang terdapat dalam enakmen ini. Walau bagaimanapun prosedurnya perlulah mengikut Akta Prosedur Jenayah Sivil bukan Enakmen Syariah. Keadaan inilah yang menjadi polemik buat masa ini, kerana kebanyakan PPA negeri menggunakan prosedur Enakmen Jenayah Syariah. Perkara ini tidak berlaku pula kepada pihak polis yang mengendalikannya kerana sememangnya mereka telah menggunakan akta ini dalam perjalanan tugas mereka. Agak sukar untuk mengendalikannya kerana berbeza SOP, sejauh mana Mahkamah Sivil boleh menerimanya (Norliah binti Sajuri, 2016). Perkara ini juga adalah kerana perbezaan kertas siasatan (IP) *Investigation Paper* (I.O) *Investigation Officer*, (P.O) *Prosecute Officer* oleh pihak mahkamah sivil (Nik Zulhaiza bin Ismail, 2016). Ini menunjukkan perlunya ada penyelarasan bersama oleh pihak-pihak yang terlibat agar intipati dari enakmen kawalan ini dapat dijalankan dengan efektif dan efisien.

6.2 Kuasa Menangkap

Kuasa menangkap merupakan bidang kuasa pertama dibincangkan dalam hal ini. Analisa daripada jadual di atas mendapati terdapat 2 modul yang diamalkan. Model yang pertama adalah berdasarkan kepada negeri Perak. Negeri-negeri yang menyamainya adalah Kedah, Pahang, Negeri Sembilan, Johor dan Kedah. Ciri-ciri model ini adalah menyatakan secara terperinci proses-proses tangkapan. Secara umumnya, pertama menyatakan semua kes dalam enakmen ini dikategorikan ‘kesalahan boleh tangkap’.

Kedua, menyatakan ‘pegawai diberikuasa atau mana-mana pegawai polis berpangkat tidak rendah daripada Inspektor boleh menangkap tanpa waran mana-mana orang yang disyaki telah melakukan mana-mana kesalahan di bawah Enakmen ini’. Walau bagaimanapun Kedah tidak menyatakan pegawai polis bersama dengan pegawai yang diberikuasa. Apabila polis tidak ditauliahkan, maka tidak bertepatan dengan peruntukan bagi maksud seksyen 2 Akta Kanun Prosedur Jenayah [Akta 593] yang telah menetapkan polis terlibat secara langsung (Idris Harun, t.t). Ketiga, menyatakan bahawa pegawai yang diberikuasa perlulah menyatakan jawatan dan

kuasanya dan mengemukakan untuk diperiksa kepada mana-mana orang yang terhadapnya ia bertindak, suatu kad kuasa yang ditentukan oleh Raja dalam Mesyuarat.

Keempat menyatakan seorang pegawai diberikuasa boleh meminta mana-mana pegawai polis bagi membantu dalam menjalankan kuasa-kuasa yang diberikan dan adalah menjadi tugas setiap pegawai polis mematuhi mana-mana permintaan itu. Kelima menyatakan prosedur terakhir bagi tangkapan adalah 'Seorang pegawai diberikuasa yang membuat suatu penangkapan di bawah seksyen kecil (2), hendaklah tanpa kelewatan yang tidak sepatutnya menyerahkan orang yang ditangkap itu kepada seorang pegawai polis atau membawa orang itu ke balai polis yang berhampiran; dan peruntukan-peruntukan Kanun Prosedur Jenayah hendaklah dipakai berhubung dengan orang yang ditangkap itu.

6.3 Kuasa Menyiasat dan Menangkap

Negeri Kelantan, Melaka, Selangor dan Perlis menggunakan model negeri Terengganu. Format ini agak ringkas sahaja dan menggabungkan bidang kuasa menyiasat dan menangkap seperti Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam Kepada Orang Islam Melaka 1988 [Enakmen 1]

Seksyen 12. Kuasa untuk menyiasat dan menangkap.

Pegawai bertauliah boleh menyiasat apa-apa kesalahan yang dilakukan di bawah Enakmen ini dan boleh menangkap tanpa waran mana-mana orang yang disyaki telah melakukan sesuatu kesalahan itu.

Berikutan dari kuasa yang diberikan, terdapat juga kes-kes yang tidak dapat diselesaikan atau sekadar langkah awal sahaja. Antaranya kes di DUMC (Petaling Jaya), seorang penceramah beragama Kristian yang berdakwah kepada orang Islam telah terlepas kerana salah prosedur tangkapan (Mohd Shahzihan bin Ahmad, 2016). Isu utama dalam bidang kuasa penangkapan oleh PPA ini adalah prosedur yang telah dibincangkan di atas. Antara cadangan bagi mengelakkan timbulnya permasalahan ini, PPA boleh membuat tangkapan dan tanpa langkah terus diserahkan kepada pihak Polis. Pihak polis boleh menggunakan Akta Kanun Jenayah Sivil untuk dibawa ke mahkamah bukannya pihak PPA. Standard Operation Prosedur (SOP) Kanun Prosedur Jenayah boleh digunakan dalam hal ini. Seumpama kes tangkapan oleh pegawai masjid dalam Enakmen Kesalahan Jenayah Syariah.

Bidang kuasa Menyiasat dan Menangkap adalah disatukan dalam seksyen yang sama bagi negeri Kelantan, Melaka, Selangor dan Perlis yang mana menggunakan format negeri Terengganu. Pahang, Negeri Sembilan, Johor dan Kedah pula telah mengasingkan seksyen ini. Malah telah memperhalusi lagi dengan dua perkara iaitu, sebagaimana Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam Johor 1991 [Enakmen 12] ;

(1) Mana-mana pegawai diberikuasa hendaklah mempunyai kuasa untuk menyiasat perbuatan melakukan mana-mana kesalahan di bawah Enakmen ini.

(2) Setiap orang yang dikehendaki oleh seseorang pegawai diberikuasa untuk memberi apa-apa maklumat atau mengemukakan apa-apa dokumen atau artikel lain yang berhubung dengan perbuatan melakukan sesuatu kesalahan itu yang adalah dalam kuasa orang itu untuk memberi hendaklah terikat di sisi undang-undang untuk memberi maklumat itu atau menyerahkan dokumen atau artikel lain itu.

Berdasarkan kepada seksyen di atas, ia menguatkan lagi bidang kuasa kepada pegawai yang diberikuasa untuk menjalankan siasatan. Selain itu, mereka yang berkaitan wajib memberikan kerjasama apa sahaja yang diperlukan oleh pegawai yang diberikuasa. Siasatan ini juga haruslah diwujudkan kerjasama di antara pihak polis dan PPA memandangkan kes yang berlaku melibatkan orang bukan Islam.

6.4 Kuasa Untuk Memerintahkan Saksi-Saksi Hadir

Pegawai yang diberikuasa mempunyai bidang kuasa untuk memerintahkan saksi-saksi agar hadir ke mahkamah. Jika berlaku kegagalan kehadiran saksi, pegawai yang diberi kuasa perlulah melaporkan kepada Majistret untuk mengeluarkan waran tangkap terhadap saksi tersebut. Manakala perbelanjaan kehadiran ditanggung sendiri oleh saksi tersebut. Namun, Perak, Kedah, Pahang, Negeri Sembilan dan Johor membolehkan pihak saksi membuat tuntutan dengan Setiausaha Kerajaan Negeri (SUK) masing-masing. Sebagaimana Enakmen Kawalan Dan Sekatan (Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam Di Kalangan Orang Islam) (Negeri Sembilan) 1991 [Enakmen 9] ;

Seksyen 13. Kuasa untuk menghendaki saksi-saksi hadir.

(1) Seorang pegawai diberikuasa yang membuat suatu penyiasatan di bawah seksyen 12 boleh dengan perintah secara bertulis menghendaki mana-mana orang yang pada pendapatnya tahu akan hal-hal yang berkaitan dengan kes itu supaya hadir di hadapannya, dan orang itu hendaklah hadir sebagaimana yang dikehendaki.

(2) Jika mana-mana orang yang tertakluk kepada suatu perintah di bawah subseksyen (1) gagal hadir sebagaimana yang dikehendaki oleh perintah itu, pegawai diberikuasa itu boleh melaporkan kegagalan itu kepada seorang majistret yang boleh sesudah menerima laporan itu mengeluarkan suatu waran untuk menjamin kehadiran orang itu sebagaimana dikehendaki oleh perintah.

(3) Seseorang yang hadir sebagaimana yang dikehendaki di bawah subseksyen (1) hendaklah berhak dibayar perbelanjaan perjalanan dan saraan yang munasabah yang ditanggung olehnya; dan adalah sah bagi Setiausaha Kerajaan Negeri untuk membayar perbelanjaan tersebut.

6.5 Pemeriksaan Saksi-Saksi

Pemeriksaan saksi-saksi merupakan sebahagian daripada bidang kuasa Pegawai yang diberikuasa. Pewartaan pemeriksaan saksi-saksi hampir sama untuk semua negeri yang terlibat. Kandungan seksyen ini lebih menjuruskan kepada tanggungjawab dua pihak. Pihak pertama adalah Pegawai yang diberikuasa boleh membuat suatu penyiasatan dan boleh memeriksa secara lisan mana-mana orang yang dijangka tahu akan fakta-fakta dan hal-hal yang berkaitan dengan kes yang berkenaan. Seorang pegawai diberikuasa untuk memeriksa seseorang hendaklah terlebih dahulu memberitahu orang itu akan peruntukan-peruntukan subseksyen (2) dan (3) sebagai contoh Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam Kedah 1988:

2) Orang itu adalah diwajibkan menjawab semua soalan berhubung dengan kes itu yang dikemukakan kepadanya oleh pegawai diberikuasa itu: Dengan syarat bahawa orang itu boleh enggan menjawab apa-apa soalan yang jawapannya berkemungkinan mendedahkannya kepada suatu pertuduhan jenayah atau penalti atau lucuthak.

(3) Seseorang yang membuat pernyataan di bawah seksyen ini adalah terikat di sisi undang-undang untuk menyatakan yang benar, sama ada atau tidak pernyataan itu adalah dibuat pada keseluruhan atau sebahagiannya bagi menjawab soalan-soalan.

Pegawai yang diberikuasa juga perlu mencatatkan segala maklumat yang diberikan. Kemudian membacanya kembali kepada saksi tersebut sebagai sebelum ditanda tangan atau cap ibu jari sebagai pengukuhan dan pengesahan maklumat tersebut oleh saksi. Malah memberi peluang kepada saksi untuk membuat pembedaan ketika itu. Saksi-saksi bertanggungjawab untuk memberi komitmen menjawab segala pertanyaan yang berkaitan oleh pegawai yang diberikuasa tersebut dengan syarat bahawa orang itu boleh enggan menjawab apa-apa soalan yang jawapannya berkemungkinan mendedahkannya kepada suatu pertuduhan jenayah atau penalti atau lucuthak. Saksi juga perlu diingat bahawa mereka adalah terikat dengan undang-undang untuk menyatakan yang benar, sama ada atau tidak pernyataan itu adalah dibuat pada keseluruhan atau sebahagiannya bagi menjawab soalan-soalan.

6.6 Pengendalian Pendakwaan

Semua negeri mempunyai pengendalian pendakwaan kecuali negeri Kelantan, Selangor dan Perlis. Negeri Melaka berbeza ayat untuk seksyen 15 iaitu 'Pendakwaan kesalahan-kesalahan'. Negeri Melaka, Johor, Negeri Sembilan, Pahang, Terengganu dan Perak telah menyenaraikan Bidang Kuasa Pengendalian Pendakwaan pada seksyen ke 15. Berlainan dengan negeri Kedah telah menyenaraikan bidang kuasa ini kepada seksyen ke 16. Kemudian Pahang telah membuat sedikit pindaan pada tahun 2014 melalui Enakmen A47 bertarikh 19 Disember 2014 Pindaan seksyen baru 16 dan 17 ;

2.Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam 1989 [Enakmen No.5 tahun 1989] dipinda dengan memasukan selepas seksyen 15 seksyen-seksyen yang berikut :

“Izin Pendakwa Raya

16. tiada pendakwaan berkenaan dengan apa-apa kesalahan di bawah enakmen ini boleh dimulakan kecuali oleh atau dengan keizinan bertulis Pendakwa Raya.

Pengendalian prosiding oleh pegawai diberi kuasa

17. prosiding berkenaan apa-apa kesalahan di bawah enakmen ini boleh, dengan izin Pendakwa Raya, dikendalikan oleh pegawai diberi kuasa.”

Antara perkara yang terkandung dalam seksyen ini adalah setiap pegawai diberikuasa atau mana-mana pegawai polis berpangkat tidak rendah daripada Inspektor hendaklah mempunyai kuasa untuk hadir di mana-mana mahkamah dan mengendalikan mana-mana pendakwaan berkaitan dengan mana-mana kesalahan di bawah Enakmen ini berdasarkan kepada Perkara 145 (3) Perlembagaan Persekutuan. Pewartaan mereka yang terlibat dengan bidang kuasa ini ialah antaranya Pendakwaya Raya, Pegawai diberikuasa dan pegawai polis tidak rendah daripada Inspektor. Bagi negeri Terengganu, Pahang, Negeri Sembilan dan Melaka telah menyatakan dengan jelas peranan Pendakwa Raya dalam memberikan kebenaran berbentuk sanksi atau kebenaran bertulis sebelum kes dibicarakan.

Bidang kuasa Pegawai diberikuasa adalah mempunyai kuasa untuk hadir di mana-mana mahkamah dan mengendalikan mana-mana pendakwaan berkaitan dengan mana-mana kesalahan di bawah Enakmen Kawalan ini. Antara negeri yang menyatakan peranan mereka yang

diberikuasa ini adalah negeri Terengganu, Pahang, Negeri Sembilan, Johor, Kedah dan Perak. Negeri yang telah menyatakan kehadiran anggota polis untuk mengendalikannya dalam bidang kuasa ini adalah Negeri Sembilan, Johor dan Perak sahaja. Namun, negeri Melaka tidak menyatakan pegawai diberikuasa dan anggota polis cuma hanya menyatakan peranan Pendakwa Raya sahaja.

Pada menyatakan kandungan Pengendalian Pendakwaan ini, Negeri Pahang, Melaka, Negeri Sembilan dan Terengganu pula telah menambah kepada perlunya keizinan bertulis atau saksi Pendakwa Raya sebelum memulakan prosiding sesuatu kes yang berkenaan. Namun begitu Melaka dan Negeri Sembilan menambah lagi dengan kenyataan bahawa 'Apabila seorang dibawa di hadapan Mahkamah di bawah seksyen ini sebelum Pendakwa Raya memberi persetujuan terhadap pendakwaan itu, pertuduhan itu hendaklah dijelaskan kepadanya tetapi ia tidak boleh diminta mengaku salah atau tidak bersalah, dan semua peruntukan undang-undang yang ada pada masa ini berkuatkuasa berkaitan dengan acara jenayah hendaklah diubahsuai dengan sewajarnya'. Hal ini menjadi isu yang mengelirukan bagi negeri yang tidak menjadualkannya. Ini adalah kerana Enakmen Kawalan ini melibatkan kepentingan awam dan sensitiviti antara agama dan kaum. Rentetan itu, kepentingan sanksi Pendakwa Raya adalah selaras dengan Perkara 145 (3) Perlembagaan Persekutuan yang memperuntukkan kuasa Peguam Negera untuk memulakan, menjalankan atau memberhentikan apa-apa prosiding bagi sesuatu kesalahan (Idris Harun, t.t). Ketiadaan jadual ini bagi negeri yang berkenaan boleh mendatangkan kecelaruan dalam proses pengendalian pendakwaan.

Secara jelas kelima-lima bidang kuasa yang dinyatakan di atas telah menyenaraikan dengan pasti wujudnya bidang kuasa PPA yang telah tauliahkan. Namun begitu ada juga persoalan yang diutarakan perlukah bidang kuasa PPA ditambah lagi, memandangkan bidang kuasa sedia ada pun belum tentu dapat dilaksanakan semuanya (Adnan Mamat, 2016). Memang tidak dinafikan apa yang dipersoalkan dalam pelaksanaan Enakmen Jenayah Syariah Negeri-Negeri biasanya melaksanakan kes-kes yang popular sahaja. Walau bagaimanapun kewujudan bidang kuasa ini menjadi tanda aras bahawa PPA antara Institusi Hisbah yang penting dalam negara. Kewujudan kerjasama antara pihak polis dan PPA lebih menjadikan enakmen dapat dijalankan dengan sebaik mungkin. Isu-isu yang timbul sepatutnya diperbaiki hari demi hari bagi merealisasikan kesucian Islam dapat dipelihara.

7.0 PENUTUP

Perlaksanaan Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam kepada Orang Islam ini adalah sebahagian daripada terjemahan dan pelaksanaan 'Islam adalah agama persekutuan' menurut Perlembagaan Persekutuan. Kewujudan enakmen ini dapat membentengi kesucian agama Islam daripada dakyah-dakyah agama bukan Islam. Analisis ini secara jelas telah mengenalpasti sepuluh buah negeri di Malaysia telah mewartakan enakmen ini, iaitu negeri Perlis, Kedah, Perak, Selangor, Negeri Sembilan, Melaka, Johor, Pahang, Terengganu dan Kelantan. Ada di antara negeri-negeri lebih ke hadapan dalam merealisasikan pelaksanaan enakmen ini antaranya negeri Terengganu (2013), Kelantan (2007) dan Pahang (2014) telah membuat beberapa pindaan yang lebih baik. Perak pula sedang merangka pentauliahkan PPA agar dapat diterima oleh Mahkamah Sivil. Terdapat lima buah negeri lagi mewartakan PPA sebagai Pegawai yang diberikuasa seperti Pahang, negeri Sembilan, Johor, Kelantan dan Melaka. Keadaan ini menggambarkan kesedaran negeri-negeri untuk menguatkuasakan enakmen kawalan ini daripada penularan dakyah agama lain kepada orang Islam. Malah menjadikan institusi Penguatkuasa Agama Islam lebih luas bidang kuasanya dari sebelum ini yang hanya berkuasa ke atas orang

Islam sahaja, tetapi dengan pentauliahan ini mereka berkuasa juga terhadap orang bukan Islam yang melakukan kesalahan dalam enakmen ini.

Dari analisa yang dijalankan di atas juga menyatakan PPA yang telah diberikuasa adalah asas kepada pelaksanaan enakmen ini. Dengan kepakaran, kefahaman undang-undang dan pengalaman yang ada pada PPA, penguatkuasaan Enakmen Kawalan akan menjadi lebih efektif dan berkesan.

Rujukan

- Abdul Monir Yaacob. (2009). Pelaksanaan Perundangan Islam di Malaysia: Satu Penilaian. *Jurnal Fiqh*, No. 6 (2009) 1-20
- Abdullah Wahab, Muhammad Apendy Issahak & Yesliza Yakimir Abdil Talib. (2011, 6 Ogos). Serbuan Terhadap Gereja : Pujuk cara halus. *Harian Metro*, hal. A12.
- Adnan bin Mamat, temubual, 18 Oktober 2016.
- Akmal Nazim bin Abdullah, temubual, 12 Oktober 2016.
- Andrew Harding.(1996). *Law, Government and the Constitution in Malaysia, Kluwer Law International*. Springer Netherlands
- Enakmen Kawalan dan Sekatan (Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam Di Kalangan Orang Islam) Negeri Sembilan 1991 [Enakmen 9]
- Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam Kedah 1988 [Enakmen 11]
- Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam Kepada Orang Islam Melaka 1988 [Enakmen 1]
- Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam Terengganu 1980 [Enakmen 1]
- Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam Pahang 1989 [Enakmen 5]
- Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam 1989 Pahang (Pindaan) 2014 [Enakmen A47]
- Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam Johor 1991 [Enakmen 12]
- Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Iktikad Dan Kepercayaan Agama Yang Bertentangan Dengan Agama Islam Perlis (Sunnah Wal Jama'ah) 2002 [Enakmen 6]
- Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Ugama Bukan Islam Kelantan 1981 (Pindaan Enakmen A8, 2007) [Enakmen 11]
- Enakmen Pentadbiran Agama Islam Negeri Melaka 2002 [Enakmen 7]
- Enakmen Ugama Bukan Islam (Kawalan Pengembangan di Kalangan Orang Islam) Selangor 1988 [Enakmen 1]
- Firdaus bin Salleh, Temubual, 13 Oktober 2016.
- Hasan Bahrom. (t.t). Perlembagaan: Isu Pelaksanaan Undang-undang Islam. *Jurnal Syariah* 7. Bilangan 1
- Helwa Mohammad Zainal, Jasri Jamal. (2013). Kedudukan Murtad dan Penyebaran Agama Bukan Islam Menurut Perspektif Undang-Undang di Malaysia: Satu Analisa Isu dan Cabaran, *Universiti Kebangsaan Malaysia*, JUUM 17, 13 -36
- Idris Harun. (t.t). Lacuna dalam Pelaksanaan Undang-Undang Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan dikalangan Orang Islam. *Peguam Cara Negara*, Jabatan Peguam Negara.

- Johari. (2009). Isu-Isu dalam Undang-Undang Kawalan dan Sekatan Agama bukan Islam kepada Orang Islam. Diakses pada 10 Oktober 2017 daripada http://joharihokage.blogspot.my/2009/05/isu-isu-dalam-undang-undang-kawalan-dan_12.html
- Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam Perak 1988 [Enakmen 10]
- Kerajaan Negeri Johor. (2017). *Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam 1991 [enakmen no. 12/1991] (Seksyen 10) Pelantikan Pegawai diberikuasa*. (Warta Kerajaan No. J.P.U.1)
- Kerajaan Negeri Kelantan.(2014). *Enakmen Kawalan dan Sekatan Pengembangan Ugama Bukan Islam 1981, Pentauliah Pegawai Bertauliah*. (Warta Kerajaan No. 1004)
- Kerajaan Negeri Melaka. (2015). *Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama Bukan Islam Kepada Orang Islam (Negeri Melaka) 1988, Pelantikan di Bawah Seksyen 10*. (Warta Kerajaan No. 400)
- Kerajaan Negeri Pahang. (2014). *Enakmen Kawalan Dan Sekatan Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam 1989, Pelantikan Pegawai Diberikuasa*. (Warta Kerajaan No. 40)
- Kerajaan Negeri Selangor.(1999). *Enakmen Ugama Bukan Islam (Kawalan Pengembangan Di Kalangan Orang Islam) 1988*. (Warta Kerajaan No. 1407)
- Kerajaan Negeri Sembilan. (2014). *Enakmen Kawalan dan Sekatan (Pengembangan Agama-Agama Bukan Islam di Kalangan Orang Islam) (Negeri Sembilan) 1991, Perlantikan di bawah seksyen 10*. (Warta Kerajaan No. 534)
- Kerajaan Negeri Terengganu. (2016). *Enakmen Kawalan Dan Sekatan Perkembangan Agama Bukan Islam 1980, Pentauliah Pegawai Bertauliah*. (Warta Kerajaan No. 1037)
- Kes Lina Joy vs Majlis Agama Islam Wilayah Persekutuan & 2 Yang Lain* [2007] 3 AMR 639
- Kes Menteri Dalam Negeri vs Jamaluddin* [1989] 1 MLJ 418
- Kes Pendakwaraya vs Krishnan a/l Muthu* (Kes rujukan : MA 83-146-2002)
- Mohamed Azam Mohamed Adil. (2003). Hak Tukar Agama dalam Perlembagaan Malaysia: Konflik Antara Kebebasan Beragama dan Hukum Islam. *Jurnal Syariah*, 11: 1, J 23-46
- Mohd Arif Ariffin bin Abu Bakar, temubual, 08 November 2016.
- Mohd Shahzihan bin Ahmad, temubual, 11 November 2016.
- Musa Bin Awang. (2011, 20 Ogos). *Wacana Undang-Undang : Berkaitan Hak dan Pengembangan Agama Lain ke atas Orang Islam*. Pembentangan Wacana Undang-Undang. Dewan Kolej Dar al-Hikmah, Sungai Ramal Dalam. Kajang.
- Nik Zulhaiza bin Ismail, temubual, 27 Oktober 2016.
- Norliah binti Sajuri, temubual, 11 Oktober 2016.
- Nurhafilah Musa. (2007, 21-22 Ogos). *Undang-Undang Kawalan Penyebaran Agama Bukan Islam Kepada Orang Islam – Satu Penilaian Selepas 50 Tahun Perlembagaan Persekutuan*. Kertas kerja ini dibentangkan dalam Persidangan Tuanku Jaafar anjuran Fakulti Undang – undang. UKM Bangi.
- Perlembagaan Persekutuan Malaysia 1957
- Rahmah Ghazali. (2014). Kes Bible: Mais Tidak Setuju Keputusan Peguam Negara. Diakses pada 29 Mac 2017 daripada <http://www.mstar.com.my/~media/images/mstar/profile/default/r.ashx?w=50&h=50>
- Wan Nordin Wan Yaacob. (2006). Pendakwah Berkeliaran di Senawang Sasar Remaja Tak Puasa. Diakses pada 18 Oktober 2017 daripada <http://arkib.harakahdaily.net/arkibharakah/index.php/arkib/berita/lama/2006/9/4488/pendakwah-berkeliaran-di-senawang-sasar-remaja-tak-puasa.html>.